

Engels – „druga violina“ ili ravnopravni utemeljivač marksizma

Maroje Višić i Miroslav Artić (ur.), *200 godina Friedricha Engelsa*, Zagreb, Durieux, 2020, str. 431

Pred nama je jedna vrlo interesantna, informativna, ali pre svega teorijski značajan i heuristički plodan zbornik tekstova povodom dvestote godišnjice rođenja Fridriha Engelsa (Friedrich Engels), pod prikladnim nazivom *200 godina Friedricha Engelsa*, koji su uredili filozofi iz Zagreba Maroje Višić i Miroslav Artić. Na više od 400 strana priređeni su tekstovi autora i stručnjaka koji dolaze iz različitih disciplina, te različitih visokoškolskih ustanova i istraživačkih centara. Shodno tome, ovaj zbornik se svakako može pohvaliti multidisciplinarnim pristupom, budući da autori razmatraju lik i delo Fridriha Engelsa iz perspektive filozofije i sociologije (kojima je tema socijalne teorije *par excellence* domen interesovanja), ali nisu manje značajni i prikazi politikologa, ekonomista, pravnika, ali i teologa, matematičara i filologa. Autori su mahom članovi fakulteta i naučnih ustanova iz Zagreba, Beograda i Novog Sada, ali i saradnici iz međunarodne naučne zajednice.

Ovaj zbornik ima važnost i značaj ne samo jer skreće pažnju na Engelsevu misao kao na *autonomni doprinos* marksizmu i društvenoj teoriji uopšte, već i zbog toga što Engelsevo intelektualno nasleđe autori u ovom zborniku reaktuelizuju, vraćajući mu priznanje koje mu pripada, te Engelsevu teori-

ju primenjuju i na goruća pitanja današnjice. Dakle, vidimo primenljivost i značaj *engelsizma* (kako ovu struju naziva značajan broj autora zbornika) i nakon nešto manje od dvesta godina od početka njegovog rada.

Osnovna potka ovog zbornika jeste rasprava o Fridrihu Engelseu kao **individualnom** teoretičaru i misliocu, ali i praktičaru u kasnijim životnim (i intelektualnim) razvojnim fazama. Dakle, ovo je prikaz Engelsa van Marksove senke, bez samoskrivljenog epiteta „druge violine“. Zbornik nudi čitaocima raspravu o Engelseu kao samostalnom teoretičaru socijalizma, marksizma, dijalektičkog materijalizma, filozofa i sociologa, autora ličnih teorijskih koncepata, prikazanih u važnim naučnim monografijama, te kao ravnopravnog začetnika (pa i osnivača) i utemeljivača marksizma.

Još jedna važna prednost i karakteristika ovog zbornika jeste interdisciplinarnost i multi-paradigmatičnost u pristupu proučavanju nekih od najvažnijih (ako ne i svih) tačaka Engelsevog naučnog rada, gde autori na vrlo „pitak“ i jasan način „prevode“ kompleksnost Engelseve socio-filozofske i ekonomske teorije. Dakako, pojmovno-teorijska heterogenost pažljivijem čitaocu može stvoriti terminološku konfuziju, budući da se autori iz različitih oblasti donekle razmimoilaze

oko nekih osnovnih (marksističkih) tačaka. Diskrepance nastaju uglavnom oko shvatanja i upotrebe pojma *klase* (što je možda najupadljiviji primer), a zatim i ostala neslaganja u tumačenju za koja verujemo da se generišu iz osnovnih teorijskih pozicija i orijentacija samih autora. To donekle otežava „kretanje“ kroz tekstove. Interdisciplinarnost i pluralnost mišljenja nesumnjivo ima prednost, jer nam daje različite uglove gledanja, ali je i mana utoliko što stvara terminološku konfuziju kod čitalaca.

Tekstovi zbornika klasifikovani su u nekoliko celina, koje same po sebi govore o osnovnim domenima i sferama kojima je Engels posvećivao naučnu pažnju. Prvi deo zbornika pažnju posvećuje Engelsovoj filozofiji (*Recepcija Engelsove filozofije*). Tu su prikazane polazne osnove Fridriha Engelsa kao mladohegelovca, koji ne samo da se okreće filozofskom materijalizmu, već daje značajan doprinos utemeljenju dijalektičkog materijalizma na kom počiva čitava struktura marksističke teorije. Već i iz naslova pojedinih tekstova možemo zaključiti na šta smeraju ne samo autori već i čitav zbornik – *Friedrich Engels kao prvi marksist?* (Claus Thomasberger), *Autonomija u simbiozi* (Alpar Lošonc) i dr.¹ Štaviše, jedan od urednika celokupnog zbornika, Miroslav Artić u svom tekstu *Engels – leksikografska bilješka*, daje vrlo precizne smernice koje nam pokazuju koliko je zapravo Fridrih Engels bio zapostavljen u jugosloven-

skoj filozofskoj i sociološkoj teoriji. Do zaključaka dolazi tako što analizira broj javljanja Engelsa i opisa njegove teorije kao referenci u *Enciklopediji Jugoslavije* (1. izd. 1955–1971), *Općoj enciklopediji* (2. izd. 1980–1990), *Hrvatskoj enciklopediji* (1999–2009), *Filozofskom leksikonu* (Kutleša ur., 2012. prema: Artić, 2020: 110) i *Antologiji filozofskih tekstova s pregledom povijesti filozofije* (Bošnjak et al., 1954, prema: Artić, 2020: 110), zatim u sklopu filozofskog *magnum opusa* pod vodstvom Miroslava Krleže – *99 varijacija: lexicographic: eseji i zapisi*, kao i u hrestomatijama pojedinih autora, kao što su Danko Grlić, Boris Kalin, Predrag Vranicki i dr. (Artić, 2020: 99 i dalje). Pored ovog teksta, radovi Thomasbergera i Lošonca, koji se pre svega usmeravaju na ekonomske aspekte Engelsove teorije, odnosno njegove kritike političke ekonomije, pre svega na osnovu Engelsovih poznatijih i u značajnoj meri uticajnih tekstova kao što su *Anti-Dühring*, *Nacrt kritike političke ekonomije*, *Položaj radničke klase u Engleskoj*, predstavljaju dobar uvod u ono što predstoji, budući da je ekonomska baza verovatno najznačajniji element ne samo „engelsizma“ već i celokupne marksističke teorije. Thomasberger, iako se u fokusu rada bavi polemikom Engelsa i Dühringa, odnosno njihovim fundamentalnim razmimoilaženjima, čini nam se da je još važnije iz ovog rada shvatiti engelsovski dijalektički materijalizam i njegovo (nesvesno?) razlikovanje onoga što će Marks kasnije nazvati *bazom* i *nadgradnjom*. Autor zaokružuje tekst, bez obzira na kritike koje je uputio, upravo braneći Engelsovu autonomnost i originalnost, te ga vidi kao zaslužnog za utemeljenje marksizma. Na sličnom

1 Ostali tekstovi u ovoj celini su: *Socijalna filozofija Friedricha Engelsa* autorke Anke Čakardić, *Recepcija Engelsove filozofije u nas*, koju nam daje filozof Zvonko Šundov, te tekst jednog od urednika celokupnog zbornika Miroslava Artića, *Engels – leksikografska bilješka*.

tragu je i Alpar Lošonc i tekst *Autonomija u simbiozi*, u kom autor čvrsto stoji na strani odbrane „druge violine“ kao svojevrsnog engelsizma unutar marksističke tekovine.

Već samo na osnovu ova dva teksta uviđamo rasvetljenu sliku (ili u svakom slučaju nameru da se ista rasvetli) Engelsa ne samo kao autonomnog autora, već i kao inspiratora, pa i protagoniste kritike političke ekonomije. Vidimo svojevrsnu sintezu filozofije i ekonomije, veli nam Lošonc, što prerasta u jedno *mišljenje revolucije* svojstveno Engelsu, a tek onda marksizmu onakvom kakvim ga većinski poznajemo. Taj dijalektički i vremenski sukcesivan odnos Engels-Marks, čini nam se, dobro opisuje autor ovog teksta kada kaže: „Njegova argumentacija [Stathisa Kouvelakisa] se zasniva na tome da Engels kombinujući *antropološki humanizam* sa radom na *kritici političke ekonomije* sklopio amalgam koji se ne može pripisati Marksu“ (Lošonc, 2020: 47 – podv. D. P.).

Slično prvoj celini, na osnovu razmatranja ekonomskih aspekata Engelsove teorije drugi deo zbornika bavi se pitanjima aktuelnosti Engelsa danas. Celokupno poglavlje podeljeno je na tri dela. U prvom, pod nazivom *Radništvo i prekarijat*, autori razmatraju intelektualni razvoj ovog klasika marksizma od biografskih skica njegovog ranog života, nakon čega će odlazak u Mančester utvrditi njegovu rezigniranost i interesovanje za položaj radničke klase. To su pre svega tekstovi *Strateško istraživanje u doba krize: mladi Friedrich Engels u Mančesteru*, iz pera Michaela Briea, zatim tekst jednog od priređivača zbornika – Maroja Višića – *Usporedba nekada i sada*, gde mnogo više možemo saznati iz

podnaslova ovog rada – *Zašto je Položaj radničke klase u Engleskoj nakon 175 godina u mnogočemu aktuelna kritika današnjice?*. Sociološkinja Vera Vratuša, uvodi nas i kristalizuje teorijsko razmatranje pojmova *socijalizma* i *utopije* kod Engelsa, čime takođe reaktuelizuje spis *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* koji spada u korpus najznačajnijih Engelsovih tekstova. Istoj temi daje doprinos i Kazimir Majorinc svojim tekstom *Engels između utopijskog i znanstvenog socijalizma*.

Druga podcelina (*Seljaštvo kao subjekt promjene*) bavi se pitanjem seljaštva kao neizbežnog pitanja u mnogim Engelsovim radovima. Srđan Šljukić i Marica Šljukić daju kritički osvrt na Engelsovo bavljenje seljaštvom, ponovo specifičnijim u odnosu na Marksa. Naime, kako se Marks bavio agrarnim i ruralnim pitanjem u okviru ekonomskih pitanja kao što su zemljišna renta, radna snaga, komercijalna poljoprivreda, Engels više pažnje posvećuje društvenom položaju seljaka, ruralnim ustanovama, te specifičan stav o nesposobnosti samoorganizacije seljaštva u odbrani sopstvenih interesa. Ova Engelsova razmatranja izvršila su značajan uticaj na kasniju političku praksu u socijalističkim društvima (Šljukić i Šljukić, 2020: 221). Pored ovog rada, Bojan Vranić bavi se pitanjem seljaštva u Engelsovim kasnim radovima, pod slikovitim nazivom *Zemljani put revolucije*. On takođe ističe Engelsov pristup seljaštvu kao kulturnoj celini, ne samo ekonomskoj. Marks se seljaštvom, kazuje nam Vranić, bavio kroz prizmu pitanja svojine čime se seljaci donekle i marginalizuju. Engels, sa druge strane, svojom analizom seljačkog pitanja otvara nove puteve za socijalističku teoriju, te stvara osnov

za reviziju klasične doktrine o proleterskoj revoluciji (Vranić, 2020: 239).

Ono što svakako privlači dosta pažnje, kao jedna vrsta iskoraka u čitanju Engelsa, koja je neuobičajena u marksističkim raspravama, jeste Engelsovo bavljenje religijom, pre svega ranim hrišćanstvom. Pitanje religije u marksističkoj teoriji čini se vrlo jasnim i čini se da nema potrebe za ponovnim problematizovanjem ove teme. Međutim, celokupni odeljak zbornika koji je pred nama posvećen je upravo Engelsovim kompariranjem ranohrišćanskog i proleterskog *ethosa*, gde autori tekstova dolaze do fantastičnih zaključaka i novih teorijskih problematizacija. *Rano hrišćanstvo kao inspiracija* čine tekstovi Nataše Jovanović Ajzenhamer – *Engelsova misao o (ranom) hrišćanstvu kao preludijum za sociologiju religije*, zatim rad Ivana Markešića, koji nam već samim naslovom sugerise o važnosti ovog pitanja – *Engelsovo „Rano hrišćanstvo“: model kako proleterskim pokretima mijenjati društvo*, kao i tekst Mislava Miholeka – *Friedrich Engels, reformacija i rano hrišćanstvo: kratki doprinos za dijalog marksista i kršćana*.

Ovo nam svakako daje prostor za jedno novo i originalno čitanje Engelsa. Kako nam objašnjava N. Jovanović Ajzenhamer, Engels se daleko koherentnije i sistematičnije bavio pitanjima religije od sporadičnih Marksovih referenci. Njegov dosta zapostavljen spis „Prilog istoriji ranog hrišćanstva“, koje ovi autori revalorizuju i stavljaju u osnovu svojih razmatranja, zahteva posebnu pažnju, ali daje i dobru polaznu osnovu za tumačenje Engelsa kao teoretičara religije, te obogaćuje korpus socio-religioloških teorija i istorije sociologije (Jovanović Ajzen-

hamer, 2020; Markešić, 2020; Miholek, 2020). Nataša Jovanović Ajzenhamer takođe registruje vrlo važne sličnosti i ključne tačke Isusovog i socijalističkog pokreta, pre svega *ethos* u čijoj srži se nalazi težnja ka *jednakosti*, afirmisanje (na različite načine) *potlačeneih grupa, etika siromaštva*, ali i *žensko pitanje* za koje i sam Engels (dosta dobro) tvrdi da je zanemareno nakon Nikejskog sabora i procesa nastanka organizovane Crkve. Sa druge strane, ovde se izdvaja još jedna važna karakteristika Engelsovog pristupa koji će postati opšteprihvaćen u sociološkoj disciplini – *kontekstualizacija*. Drugim rečima, vidimo da je ovaj teoretičar dosta pažnje posvećivao temeljnim ispitivanjem istorijskih specifičnosti posmatranih fenomena (npr. period nastanka ranohrišćanskog pokreta) i budnost prilikom primene komparativnog ispitivanja koji se i danas koristi u religiologiji. Ukoliko uporedimo Engelsove nalaze sa nalazima drugog i kompletnijeg teoretičara religije Maksa Vebera, kako to razrađuje autorka, validnost Engelsovih zaključaka postaje još očiglednija (Jovanović Ajzenhamer, 2020: 257 i dalje). Prema tome, Engelsova komparativna analiza ranog hrišćanstva i idejnih i vrednosnih sistema proleterskih pokreta (imajući na umu i sve momente u kojima su ova dva pokreta u suštoj suprotnosti) zaista predstavlja odličan „preludijum“ za sociologiju religije.

Na kraju, ali nikako i manje važni, nalaze se tekstovi Duška Radosavljevića, Katarine Peović i Petre Kurtović, koji se bave *Revalorizacijom porodice i države*.² Dakako, ovde su od ključ-

2 Tekstovi ovog odeljka: *Fridrih Engels o porodici, privatnoj svojini i državi*, Duško Radosavljević; *Kritika kritične kritike i Sveta porodica: Protiv potiskivanja – za povratak*

nog značaja Engelsova dela „Poreklo porodice, privatne svojine i države“ (tekst D. Radosavljevića *Fridrih Engels o porodici, privatnoj svojini i državi*), zatim dela „Sveta porodica“ i „Kritika kritične kritike“ u radu K. Peović koja analizira suprotstavljenost idealizma i materijalizma, kao ključnih filozofskih pravaca za razvoj i Engelsa i Marksa, prvobitnih mladohegelovaca, ali raspravlja i pitanja razvoja tehnologije, savremene političke situacije i sl. Petra Kurtović će nam podrobnije razložiti brak i porodicu iz marksističko-feminističke pozicije, te pitanja monogamije, represije koja se vrši nad ženama i upravo „preko“ Engelsa razraditi ova stanovišta.

zbilji, Katarina Peović; *Što nas je Engels naučio? Prilog marksističko-feminističkoj kritici braka i obitelji*, Petra Kurtović

Zbornik *200 godina Friedricha Engelsa* je vrlo ambiciozan, ali po našem uverenju, u značajnoj meri uspešan poduhvat stvaranja jasne i koncizne hrestomatije tekstova koji kritički tumače, preispituju i reaktuelizuju ključne oblasti teorije „engelsizma“, gde uvaženi autori i vrsni poznavaoци svojih oblasti ekspertize, daju nove temelje za čitanje „oca osnivača“ marksizma iz senke, raščaravajući pri tom dijalektički odnos Marksa i Engelsa koji svakako zaslužuje podrobniju eksplanaciju. Prema tome, ovaj je zbornik u tom pogledu odlična polazna osnova i eksplanatorni okvir za potencijalne buduće rasprave koje će Engelsu i njegovom naučnom doprinosu pružiti pažnju koju zaslužuje.

Danilo Pupavac